

Kimlik ve İnanç Ekseninde Ötekileştirilenler: Ezidilik ve 73.Ferman Sonrası Ezidi Göçünün Türkiye Yansımaları

Recep YİĞİT

Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, recepigit@hotmail.com

Özet

Ezidiler, yüzyıllardır varlığını sürdüren, anadili Kürtçe olan etno-dinsel ve etno-kültürel bir topluluktur. Ezidiler ile ilgili birçok farklı görüş ileri sürülmektedir. Bu farklı görüşlerin en büyük nedeni, Ezidiliğin “sır bir inanç” sistemine sahip olmasıdır. Sahip oldukları kültür ve inanç sistemi nedeniyle tarih boyunca başka toplulukların baskısı altında kalan ve ötekileştirilen Ezidiler, dünya genelinde sayıları her geçen gün azalmasına rağmen kültürlerini devam ettirmektedirler. Tarihin birçok evresinde Ezidilere atfedilen “Şeytana tapanlar” yaftası Ezidilere olan zulmü meşru kılmış ve bu topluluk için baskı ve en nihayetinde soykırım adeta kaderleri haline gelmiştir. 2014 yılında Irak bölgesinde bulunan fundamental örgütlerin baskısı altında kalan Ezidiler, bu baskılar sonucu 2014 yılında Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Ezidiler, bu zorunlu göçü tarihlerinde yaşadıkları 73.ferman olarak tanımlamışlardır. Türkiye’ye 2014 yılı ve sonrası göç eden Ezidiler bu tarihten itibaren farklı hukuki statülerle Türkiye’de yaşam alanı bulmaya çalışmaktadırlar. Bu çalışma, Ortadoğu’da tarih boyunca inançlarından ve kimliklerinden dolayı sürekli ötekileştirilen, baskı ve soykırıma uğrayan Ezidileri “kimlik ve inanç ekseninde” değerlendirmek ve Türkiye’ye yönelen Ezidi göçünün Türkiye’deki yansımalarını ve hukuki statülerini araştırmak amacıyla düzenlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ezidi, kimlik, İnanç, Göç, Statü.

Those Marginalized on the Axes of Identity and Belief: Reflections of Yazidism and Yazidi Migration on Turkey After the 73rd Decree

Abstract

Yazidis are an ethno-religious and ethno-cultural community whose native language is Kurdish. Plenty of distinct opinions about Yazidi Community are asserted. The major reason for these various views is the ‘a mysterious belief’ system within Yazidism. Yazidis, who have faced oppression and marginalization due to their culture and beliefs

throughout history, continue to uphold their traditions despite decreasing numbers worldwide. The label of "devil worshipers" attributed to the Yazidis in many stages of history has legitimized the oppression towards Yazidis, and constant oppression and ultimately genocides have become the fate of the Yazidis. Due to pressure from fundamentalist organizations in the region, Yazidis were forced to migrate to Turkey in 2014. Yazidis have defined this forced migration as the “73rd decre” that they experienced in their history. Yazidis migrated to Turkey have been trying to find a place to live with different legal statuses. This study aims to investigate the Yazidi community, which has faced marginalization, oppression, and genocide in the Middle East due to their beliefs and identities throughout history. The focus of the study is on the legal status and implications of Yazidi migration in the “pivot of identity and belief”.

Keywords: Ezidis, İdentity, Religion, Migration, Status.

Giriş

Günümüzde Ezidiler; Suriye, Irak, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Rusya ve Almanya’ya kadar geniş bir coğrafyada yaşamaktadırlar. Sayıları her geçen gün azalan Ezidilerin bugün dünya genelinde 500-700 bin civarı olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun yarısından fazlası kutsal merkezlerinin de yer aldığı Kuzey Irak’ın Sincar bölgesinde yaşamaktadır (European Parliament, 2014: 1). Farklı inanç sistemlerini bünyesinde barındıran ve yüzyıllardır varlığını devam ettiren Ezidiler, doğuştan soy bağına dayanan, ana dili Kürtçe olan etno-dinsel ve etno-kültürel bir topluluktur. Mezopotamya’nın diğer eski dinleri özellikle Zerdüştlük ve büyük semitik dinlerin izlerini taşıyan Ezidilik, yüzyıllar boyu dışa kapanık ve sır dolu bir din olarak kalmış, farklı yaşam ve inanç pratikleri dolayısıyla da hemen her dönemde baskı ve zulümden kaçamamışlardır. Tarihsel olarak uğradıkları her saldırıya bir ferman numarası veren Ezidiler, son olarak 2014 yılında terör örgütü DAESH’in Irak’ın Musul ve Sincar bölgelerine yaptığı saldırılar ve soykırıma varan katliamlarının akabinde yaşadıkları bu zorunlu göçü 73. Ferman olarak toplumsal hafızalarına işlemişlerdir. DAESH saldırılarından dolayı zorunlu göçe maruz kalan Ezidiler, Türkiye’nin uyguladığı açık kapı politikasıyla birlikte Türkiye’ye kitlesel olarak göç etmiştir. Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve ulusal mevzuatı gereği mülteci sayılamayan Ezidilere şartlı mülteci statüsü verilerek kendi ülkelerine geri dönüşleri veya üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye’de yasal kalış hakkı sağlanmıştır.

Bu araştırmada, tarihsel süreç içinde kimlik ve inançlarından dolayı ötekileştirilen ve 2014 yılı sonrası Türkiye'ye zorunlu olarak göç etmek zorunda kalan Ezidiler ve Türkiye'deki yansımaları incelenmektedir. Türkiye'ye göç eden Ezidilerin ötekileştirilmelerine neden olan kimlik ve inanç sisteminin incelendiği bu nitel araştırmada, Ezidilerin kimlik ve inançlarını farklı perspektiflerden incelemek adına literatür taraması yapılarak teorik arka plan oluşturulmuştur. Çalışmada son olarak DAES'in 2014 yılı ve sonrasındaki saldırıları sonucu Türkiye'ye zorunlu göç eden Ezidilerin Türkiye'deki hukuki statülerine yer verilmiştir.

1. Ezidi Kimliği ve İnanç Sistemi

Ezidiler yüzyıllardır varlığını devam ettiren, Suriye'nin kuzey bölgelerinde, Irak'ın Musul şehrinin Sincar bölgesinde, Kafkaslarda ve Türkiye'nin güneydoğusunda Mardin, Diyarbakır, Batman, Şanlıurfa şehirlerine bağlı ilçe ve köylerde yaşayan, heteredoks bir inanç sistemini benimseyen etno-dinsel ve ento-kültürel bir topluluktur (Izady, 2004: 275; Deliceoğlu, 2006: 75). Günümüzde dünyanın birçok bölgesinde dağınık bir halde yaşayan Ezidilerin büyük bir çoğunluğu, kutsal olarak kabul ettikleri Irak'ın Sincar bölgesinde yaşamaktadır. Ezidilik kimliği ve inancı sözlü olarak nesilden nesile aktarılmakla birlikte Ezidilik ile ilgili bilimsel çalışmalar ilk olarak 1850'de Berlin Üniversitesi'nde din profesörü olan Dr. August Neander'in ölmeden kısa bir süre önce Prusya Bilim Akademisi'nde okuduğu bir tebliğ ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu tarihten yaklaşık otuz yıl sonra Fransa Societe Asiatique, bu dinin Ezidi kaynaklarından türetilmiş kısa bir özetini yayımladıktan sonra doğu bilimciler arasında bu konuya yönelik bir ilgi uyanmaya başlamıştır (Guest, 2012: 65).

Ezidilik ile ilgili en güvenilir metin "1872 dilekçesi" olarak bilinen belgedir. Bu belge, topluluğun seküler ve dini otoriteleri tarafından 1872'de hazırlanan ve Osmanlı yönetiminin Ezidileri askerlik görevinden muaf tutmasını isteyen bir dilekçedir (Kreyenbroek: 2014). Ezidi şeyhi Nasır; Arapça, Türkçe ve Fransızca olmak üzere kısa bir açıklama yaparak bu belgeyi kaleme almıştır. Bu belge Ezidi dininin öngördüğü davranış kurallarını ilk kez ortaya koymaktadır. Mir Hüseyin Beg, Şeyh Nasır ve önde gelen on beş Şeyhanlı tarafından imzalanan belge daha sonra Mart 1873 yılında Rauf Paşaya sunulmuştur. Bu tarihten hemen sonra 1875'te Osmanlı hükümeti, Ezidilerin askerlik hizmetinden muaf tutulmasını onaylamıştır (Guest, 2012: 213).

Kimlik, bir insanın kişiliğini ya da bir grubun niteliğini belirleyen, onların kim olduğunu ve neyin onlar için anlamlı olduğunu belirleyen ayırt edici özelliklerdir. Kimliğin kimi ana kaynakları arasında, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, ulus ya da etnik durum ve toplumsal sınıf yer almaktadır (Giddens, 2008: 1065). Ezidiler ile ilgili kaynakların ikinci el çalışma olması ve Ezidilerin kendi kimliklerini anlatma noktasında gösterdikleri çekinceli tavır, bu etno-dinsel yapıyı bir sır haline getirmiştir. Bu durum Ezidi kimliğinin tanımlamasıyla ilgili ciddi görüş ayrılıklarına neden olmuş, yapılan araştırmalar ve yorumlar tabiri caizse, Ezidilerin algıları ve kendilerini tanımlayışlarından uzak bir şekilde yapılmıştır. Bu bağlamda Ezidi kimliğini birçok farklı yazar farklı şekillerde yorumlamıştır. Ezidilerin kimliklerini tanımlayan muhtelif görüşlerden İslamcı yazarlar; bu toplumun “şeytana tapanlar”, “cahil” veya “dinsiz” insanların hurafelerden oluşturdukları İslam dininden sapmış Rafizi bir mezhep olduğunu belirtirlerken, Türkçü yazarlar; kökeni orta Asya’ya dayanan eski bir Türk inancı olduğunu, Kürtçü yazarlar ise; Ezidiliğin esasında Zerdüştlüğün devamı olan Kürtlerin asıl “milli” dinleri olduğunu savunmuştur (Suvari, 2013: 21).

Ezidi kimliğini bir başka açıdan yorumlayan oryantalist batılı yazarlardan Lescot ise, Ezidileri farklı dinlere ait unsurların bir araya gelmesinden oluşan “eklektik bir din” anlayışına sahip bir kimlik olarak yorumlamıştır. Öte yandan anadili Arapça olanlar, Ezidi kelimesinin ve kimliğinin Yezid Bin Muaviye¹’nin adından türediğini ve onunla başladığını ileri sürmektedir. Kimi batılı oryantalist araştırmacı da esasında bu fikri desteklemektedir. Bu görüşü savunanlar, Ezidilerin “soylu bir aileden geldiklerini” iddia ederek Müslüman zulmünden kendilerini korumak için bu adı kullanmadıklarını iddia etmekte ve Ezidilerin önce İslamı kabul edip daha sonra da inkâr ettikleri için “mürted-kâfir” ve dinden döndüklerini belirtmektedirler (Şengül, 2015: 58).

Ezidilerin kendi kimliklerini tanımlayan dinsel ve kültürel yaşayış biçimlerini sözlü kültüre dayandırmaları ve tarihsellikten uzak durmaları birbiriyle çelişen birçok yorumun doğmasını beraberinde getirmiştir. Ezidiler tarafından kabul edilen hipotez ise, Ezidi dininin çok eski (yaklaşık 5.000 yıl) olduğu ve kuruluşunun tarihsel ayrıntıların eski çağ uygarlıklarının puslu ortamında kaybolduğu yönündedir. Bu hipoteze göre, Ezidilik bir dini yaşayış olarak yüzyıllarca

---

¹ 680-683 arasında hüküm süren Yezid B. Muaviye, 680’de Peygamberin torunu Hüseyin Bin Ali’nin öldürülmesi ve Medine’nin yağmalanması ile ilişkilendirilmekte ve Yezid B. Muaviye’nin seksen sahabeyi öldürdüğü söylenmektedir; bu nedenle Sünniler Yezid B. Muaviye’yi sevmezler, Şii’iler ise ondan nefret ederler (Şengül, 2015: 58).

varlığını sürdürebilmiştir (Guest, 2012: 64). Son yıllarda ise Ezidi toplumu Emevi Halifesi Yezid B. Muaviye’ye gönderme yapan “Yezidi” kelimesinin kullanılmasının küçümseyici ve aşağılayıcı bir adlandırma olduğunu belirterek rahatsızlık duyduklarını ifade etmektedirler (Ulutürk, 2013: 843).

Ezidi kimliğini oluşturan “Ezidi” adının ne anlama geldiği ile ilgili kuramsal olarak farklı görüşler ve açıklamalar bulunmaktadır. Mezopotamya kültürüne merak duyan akademik çevreler, batılı araştırmacılar ve bazı oryantalist yazarlar tarafından “Yezidi” adının kullanılması Ezidi toplumu tarafından kabul edilmemektedir. Etimolojik açıklamaya göre Ezidi kelimesi, orta Farsça ve Kürtçe’de “Yazdan” Tanrı anlamına gelen “Yazd” kelimesinden türemiştir. Fiil kökü olarak -yaz (tapmak, saygı duymak, onurlandırmak) anlamına gelmektedir. İsim halinde ise “Yazata” (tapmaya layık varlık) anlamına gelen Ezidi kelimesi, Kürtçe ‘de yaratıldım anlamına gelen Ezda’dan türemiştir (Açıkyıldız, 2015: 57). Tanrı anlamına gelen “Yezdani” Tanrıya tapanlar, inananlar anlamı taşımaktadır. Bir kimlik tanımı olarak Ezidi adının Kürtçe’de “Ezdam” (beni yaratan) sözcüğünden türediği kabul edilmektedir (Tori, 199: 168).

Ana dilleri Kürtçe olan Ezidiler her ne kadar Kürtçe konuşsalar da günümüzdeki haliyle Kürtlerle aralarında herhangi bir bağ kurmamaktadırlar (Adsay, 2011: 1; Sever, 2006: 142). Kürtçe konuşan ve etno-dinsel bir toplum olan Ezidiler kendilerini etnik kimlikleri ile değil inanç kimlikleri üzerinden tanımlamaktadırlar (Dinç, 2017: 38). Bazı Kürt aşiretlerinin daha önce Ezidi olduklarını; fakat daha sonra din değiştirip döndüklerini belirten Ezidiler, artık onlarla herhangi bir bağlarının kalmadığını söylemektedirler. Nitekim dünya Ezidi nüfusunun neredeyse yarısından fazlasının yaşadığı Kuzey Irak’taki Ezidiler, bölgedeki Kürt iktidarına rağmen Kürtlerle aralarında kurulan tarihi ve etnik bağa kesin bir şekilde karşı çıkmakta hatta Süryanileri kendilerine daha yakın görmekte ve kendilerinin Asur kökenli olduklarını iddia etmektedirler (Suvari, 2013: 30). Ezidilerin kendilerini Kürt veya başka bir etnik, dini yapıya ait olarak tanımlamayışları ve ayrı bir kavim olarak görmelerinin nedeni, farklı yaşam pratiklerine sahip olmaları, müslüman, hristiyan veya farklı inançtaki diğer komşularının baskıları neticesinde kendilerini koruma içgüdüsünden kaynaklandığı söylenebilir.

Ezidi kimliğinin resmi olarak tanınması 20.yüzyıla denk düşmektedir. Osmanlı’da etnik ayrılımların yoğun olarak yaşandığı 20.yy’ın ilk yıllarında, Musul vilayetinde toplam sayıları 68.000 kadar olan Ezidiler, sicil-i nüfusa kaydedilmeyi; ancak kimlikleri, kimlik belgelerine

(Tezakir-i Osmaniye) “Ezidi” olarak yazılması şartıyla razı olmaktaydılar. Osmanlı hükümetinin sırf misyonerlerin Ezidileri Hristiyan yapmalarına engel olmak için kimliklerini tanımaya razı olması üzerine “Ezidi” sıfatı “dini” belirten sütuna yazılmıştır (Karpas, 2013: 523).

1.1.Dini yaşayış ve Kültür

Yaratılmış düzenle ve insanlarla ilişkisini koparan Tanrıya teolojide “Deus Otiosus” denilmektedir; ancak bu tanrı göksel varlıklar üzerindeki etkisini devam ettirmektedir. Bu anlayışa göre Tanrı, insanların yaptıkları ve mukadderatlarıyla doğrudan ilgilenmemektedir (Işık, 2008: 22). Ezidiler de evrenin yaratıcısı olan ebedi bir tanrıya Ezda/Xwuda’ya inanırlar. Ezidilere göre bu tanrı iyidir, dünyadaki her hareket ve his ona aittir, tanrı merhametli ve bağışlayıcıdır (Tolan, 2012: 16; Kreyenbroek, 2014: 168; Şengül, 2015: 107). Epikürcü ilahlarına benzeyen bu Tanrı yeryüzündeki nesnelere çok uzaktan ilgi duyar, bu yüzden iktidarını kendine yardımcı olan meleklerle devretmiştir (Lescot, 2014: 41). Ezidi inancında Tanrı/Xwuda, tüm dünyevi işlerin sorumluluğunu Melek Tawus’a bırakarak bir köşeye çekilmiş “pasif bir tanrı” pozisyonundadır. Xwuda en azından dini pratiklerde Melek Tawus kadar ön planda değildir. Ezidi inanç sisteminde en tepede Melek Tawus’un bulunduğu yedi melekten oluşan dinsel bir hiyerarşi mevcuttur.

Ezidi inancına göre Tanrı/Xwuda yedi melek yaratmıştır. Bu meleklerin belirli aralıklarla halklara yeni kurallar getirmek üzere dünyaya indiklerine inanılmaktadır. Yedi melekten her biri her 1000 yılda bir gelerek Ezidi toplumuna kutsal metinleri ve kuralları indirir ve melek görevini tamamlayınca gökyüzüne geri döner, ayrıca meleklerden bazılarının insana dönüştüklerine ve şeyh ailelerinin de bu melek kanından geldiğine inanılır. Ezidiler ayrıca ruhun ölümden sonra bir bedenden ötekine geçtiğine (Reenkarnasyon) inanmakta ve “kiras gehorin” (gömlek değiştirme) sürecini, kıyafet değiştirme benzetmesinden yararlanarak tasvir etmektedirler. Böylece yedi meleğin art arda insan biçimindeki tezahürleri olduğuna inanırlar (Şengül, 2015: 109). Melek Tawus, Ezidiler tarafından kutsal kabul edilen en tepede bulunan ve diğer altı meleğe hükmeden tanrının yeryüzündeki icracısı konumundaki yarı tanrısal bir melektir. Ezidilerin dış dünya tarafından anlaşılmasında büyük bir sorun olan Melek Tawus, hristiyan ve müslümanlar

tarafından “Düşmüş Melek”² yani Ezidilerin ismini telaffuz etmesinin dahi yasak olduğu “Şeytan”³ ile bir tutulmaktadır.

Ezidiliğe göre yedi melekten en büyüğü Azazel’dir. İnsanı ise bizzat Tanrı yaratmıştır. Âdem’in önünde secde etmeyi reddeden ve Tanrı’nın huzurundan kovulan gururlu Azazel’in hikâyesi aynı şekilde yahudiler, hristiyanlar ve müslümanlar için de anlatıla gelen bir inançtır; ancak bu öykünün sonu Ezidilerde farklıdır, öykünün sonunda bu isyancı melek kötülük ile bir tutulmamaktadır (Guest, 2012: 88). Ezidi inancında “Şeytan” ne kötüdür ne de Tanrının karşıtıdır, yani bir düalizm söz konusu değildir. Tanrıya olan gerçek sevgisi nedeniyle Âdem’in önünde secde etmeyi reddetmiş, tanrı ona dürüstlüğü ve bağlılığını sınamak için Âdem’in önünde eğilmesini emretmiştir. O ise Tanrıdan başka birine secde etmeyi reddettiği için Tanrı onu meleklerin başı yapmış bu davranışıyla sadakatini göstermiş ve yaratıcısının yüceliğini vurgulamıştır. Bir başka Ezidi geleneğine göre “Şeytan” kovulmuş ve itibarı yeniden iade edilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Âdem’in önünde secde etmediği için lanetlenip cennetten kovulduktan sonra yaptığından pişmanlık duymuş ve yedi bin yıl boyunca ağlamış, bu gözyaşlarıyla da yedi küp doldurmuş ve bunlarla cehennem ateşini söndürmüştür (Şengül, 2015: 113).

Ezidilikte iyi-kötü düalizmine rastlanmadığından Tanrının mutlak olarak iyi olduğuna inanılır. Eğer Tanrı kötülüğe karşı çıkmıyorsa o zaman yeterince güçlü değildir (bu da zaten Tanrının vasfı değildir) ve hiçbir şey Tanrıya rağmen var olamaz. İyilik ve kötülüğün insanın içinde var olduğuna inanan Ezidilere göre, insan zaten hata yapmaya meyillidir bunun için dıştan bir zorlamaya daha doğrusu “insanı yoldan çıkaracak olan” bir etkiye ihtiyaç yoktur. Ezidiler için Meleké Tawus o kadar önemli bir pozisyonadadır ki yapılan dualar onun adına yapılmakta ve sancağı Ezidiler arasında dolaştırılmaktadır, bununla beraber Meleké Tawus bir ilah olarak görülmemektedir (Suvari, 2013: 87-88).

---

² Lanet için kullanılan kelimeler, benzer yasaklanmış kelimelerden oluşan büyük grubun parçasıdır. “Şeytan”(Devil) anlamına gelen kelimeler, bu kelimelerle ses benzerliği olan kelimeler, şeytanla (satan) uzaktan bağlantılı olan görüşlere atıf yapan kelimeler (lanet etmek ya da taşlamak gibi) ve aşağı yukarı benzer şekilde söylenen kelimeler tamamen yasaklanmıştır (Kreyenbroek, 2014). Ayrıca bu kelimeyi çağrıştıran (İblis, Melun Satan vb.) kelimeler ile bu kelimeye fonetik olarak benzeyen –ş,-t harflerinin de yan yana kullanılması kesinlikle yasaklanmıştır. Bununla ilgili Kutsal Kitap sayılan Kitab-ı Cilve’nin 4.bölümünde: “Yabancıların yaptığı gibi sakın adımı ya da bana yakıştırılan adları ağızınıza almayın, yoksa günaha girersiniz; çünkü bu konular sizin kavrayışınızın üzerindedir denilmiştir (Işık, 2008: 29).

³ İnançlara saygı duyulması gerektiği anlayışından hareketle, Ezidilerin bu noktadaki hassasiyeti göz önünde bulundurularak, Çalışmada bu kelimenin çok sık kullanılmamasına özen gösterilmiş, sadece bilimsel atıf kuralları gereği kaynaklardan doğrudan aktarılmıştır (Y.N).

Ezidi inancı ve pratikleri her ne kadar farklılık arz etse de, Ortadoğu'nun eski dinlerinden Zerdüştlüğün bu din üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Bunlar arasında Tavus kuşu figürü, güneşin ve ateşin kutsal sayılması, ruhban sınıfının varlığı her iki din içerisinde de bulunmaktadır. Nitekim Ezidilerin kutsal kabul ettikleri Mushaf-ı Reş'te dile getirilen; İsa Mesih'in bu aleme gelmesinden evvel bizim dinimiz "Mecusiyet" idi ifadesi bunun kanıtıdır (Suvari, 2013: 40). Bahar yeni yılı ile güz festivali kutlama gibi özellikler, geleneksel "kutsal gömlek" ve bazı durumlarda kuşak zorunluluğunda olduğu gibi hem Zerdüştlükte hem de Ezidilik için ortaktır (Kreyenbroek, 2014: 66). Ezidilikte hac, zekât, sünnet, kurban, vaftiz törenleri, domuz etinin yasaklanması gibi inanç ve ritüellerin olması asırlar boyu birlikte yaşadıkları hristiyan-musevi-müslüman gibi semavi dinlerin de öğretilerinden etkilendiklerini göstermektedir. Ezidiliğin mezopotamya ve Ortadoğu dinleriyle şekillenen "Senkretik bir inanç" olduğu sonucuna varılabilir, tabi Senkretik inanç söyleminden Ezidiliğin farklı inançlardan devşirdiği uydurma bir din olduğu sonucuna da varılmamalıdır.

Ezidiğin kutsal olarak kabul ettikleri iki kitaptan biri olan Kitab-ı Cilve (Kitabe Celve) Şeyh Adi'ye Melek Tawus tarafından Vahyedildiğine inanılır. Metni Arapça olan bu kitabın bilinen nüshası 8 sahife, 5 bölüm ve 109 satırdan oluşmaktadır. Bir diğer kutsal metin, Mushaf-ı Reş (Kara Kitap) ise nispeten daha hacimlidir. Kürtçe aslı 152 satırdan oluşur. Ezidiler, bu kutsal kitapların tüm kutsal kitaplardan önce var olduğuna inanmaktadırlar. Okuma yazmaya karşı bir tavır olduğundan dolayı iki kitap da çoğaltılamamıştır. Bazı rivayetlere göre orijinal Cilve'den iki nüsha mevcuttur. Bu kitaplardan biri Şengal dağındaki bir mabette diğeri ise Irak'ın Şeyhan köyündedir (Işık, 2008: 17). Bu iki kitabın en az dokuz kopyası Avrupa ve Türk kütüphanelerinde bulunmaktadır.⁴

Ezidilik ile ilgili mevcut kaynakların büyük bir çoğunluğu Ezidiliği Şeyh Adi'y Bin Musafir ile başlatmaktadır. Ezidiler için çok önemli bir yere sahip olan Şeyh Adi'y, Adaviyye (Adaniler) tarikatının kurucusudur. Şeyh Adi'y B.Musafir Lübnan'da Baelbek bölgesindeki Beyt'i Far köyünde Emevi kökenli kureyş aşiretine mensup bir Arap olarak doğmuştur. Tam adı Adi B. Musafir b.İsmail b.Musa b. Mervan b. El Hâkim b.Mervandır. Doğum tarihi net olarak bilinmemekle birlikte Arap kaynaklarına göre 557/1162-63'te doğup, 90 yaşında ölmüştür

---

⁴ Bu kütüphaneler: Berlin Kütüphanesi, Leeds Üniversitesi kütüphanesi, Paris Milli Kütüphanesi, Dara atar kütüphanesi ve İstanbul'daki Yıldız Sarayı Kütüphanesidir (Şengül, 2015: 134)

Lübnan'da doğan Adi'yin çocukluğu burada sonra da Şam dolaylarında geçmiş, otuz yaşlarına geldiğinde o devirde önemli bir kültür ve bilim merkezi olan Bağdat'a gitmiş ve burada Kadiri tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylani ile birlikte Ortodoks İslam'ın temsilcisi İmam Gazali'den dersler almıştır (Suvari, 2013: 34; Şengül, 2015: 125).

İslam Sufi geleneğinin ilk nüvelerinin oluştuğu bu dönemdeki birçok Sufi âlim ile akran olan Şeyh Adi'y B. Musafir, bazı kaynaklara göre; sadık Sünni bir müslümandır. Bu görüşe göre Şeyh Adi'y 12.yüzyılın ilk yıllarında Hakkâri⁵ dağlarına yerleşmiş, orada eğitimine 'Uqayl l Mambici, Ebu'l Vefa el Hulvani ve diğerlerinin gözetiminde devam etmiştir. Kendisi kısa bir süre içinde mistik bir ün kazanmıştır. Şeyh Adi'y ve Abdulkadir Geylani'nin 1162 yılında birlikte hacca gitmiş oldukları yönünde Bachat al-Asrar'da yer alan ifade büyük ölçüde genel kabul görmektedir. İtalyan yazar M.Guidi'ye göre; 1130-1160 yılları arasında Şeyh Adi'yin vaazları bu tarikatını mistisizme doğru yöneltmiştir, Cebel Hakkâri'de bulunan Laleş'e çekilmiş olan bu zat etrafına birçok kişinin toplanacağı bir tarikat kurmuştur. Bu tarikat önemli bir gelişme seyretmesine rağmen bir müddet sonra iki gruba ayrılmıştır. Suriye ve Mısır'a yerleşen grup gelenekçi kalıp bir süre sonra yok olmuştur. Şeyh Adi'yin kendi öğretilerini açıklayan bir metin bulunmamakla birlikte genel kabul gören genel görüşün Ezidiliğin şimdiki biçiminin Şeyh Adi'yden sonra aldığıdır (Kreyenbroek, 2014: 31; Lescot, 2014: 19-21).

Ezidiliğin çağlar boyu süren inanç ve fablları kayda geçmiş son 800 yıllık tarihe bağlayan büyük peygamberi Şeyh Adi'y Bin Musafir'in Laliş'teki mezarı Ezidilerin en kutsal türbesidir. Şeyh Adi'yin mezarı yakın zamanlarda tamamen restore edilmiş Laliş tapınağında⁶, iç odaların birindedir. Mezar portakal sarısı renginden brokar kumaşlarla süslenmiş ve rengarenk ipek şallarla örtülmüştür. Bu mütevazı ebedi istirahat yeri değişik mermer ve taşlardan yapılmış geniş iyi aydınlanmış bir kabre dönüştürülmüştür (Guest, 2012: 69-70).

⁵ Hakkâri bölgesi sadece bugünkü Hakkâri il sınırları anlaşılmamalıdır; Zira tarih kitaplarında Hakkâri bölgesi kuzey tarafı Ermeniye, güney tarafı Cezire ve kuzeybatı bölgesi Azerbaycan'la çevrili geniş bir coğrafya olarak geçmektedir (İdiz, 2013: 182)

⁶ Laliş Tapınağının nasıl yapıldığı gizini korumaktadır. Bazı uzmanlar binanın yapılışında Nasturi mimarisinin tipik özelliklerini kabul ederken, bazıları da bu binayı dağda yapılmış bir cami olarak görmektedirler. Ezidiler ise tapınağın giriş kapısı üzerindeki yirminci yüzyıl başlarında yazılmış bir kitabeden yola çıkarak binanın belki bir zamanlar bir Hristiyan kilisesi olabileceğine ilişkin bir sonuca varmaktadırlar (Guest, 2012: 83).

1.2.Sosyal Yaşam ve Ritüeller

Ezidilerin musevilik, hristiyanlık ve müslümanlıkta olduğu gibi toplu ibadetlerin gerçekleştirildiği kült merkezleri (cami, sinagog veya kilise gibi) ibadet yerleri bulunmamaktadır. Dualar kişisel olarak yapılmakla birlikte ibadetlerde gizlilik esastır. Ezidilerin rutin ibadetlerini yapacakları herhangi bir tapınakları da yoktur. Tapınak kültürünün olmaması nedeniyle Ezidiler günlük ibadetlerini güneşe dönerek gerçekleştirirler. Yapılan ibadette güneş tapınılan bir nesne değildir; güneş Xwuda'ya ulaşmanın en kolay yollarından biridir; çünkü Xwuda'nın bir parçasıdır (Suvari, 2013: 51). Standart günlük dua yoktur, bu kişiye ve yere göre değişmektedir. Günlük ibadet konusunda görüş ayrılığına karşın, çoğu Ezidi günde üç kez dua eder. Bunlar gün doğumunda, sabah ve gün batımındadır. İki dua pozisyonu vardır; birinde kişi ellerini ve yüzünü yıkama ritüelinden sonra ellerini açarak güneşe döner ve dua eder. Dindar bir kişi duanın sonunda hırkasının eteğini öper, mürit ise duvarı öper (Şengül, 2015: 152). Diğer bir dua şekli ise, ayakta güneşe dönerek, ellerini göğüslerine bağlayıp yapılan dualardır. Dualar okunduktan sonra kişi gömleğinin yakasını dudaklarına götürür, sonra secde eder ve yeri öper. Çarşamba günü Ezidiler için istirahat günü olmasına rağmen, müslümanların cuma namazı gibi veya hristiyanların pazar ayinlerine benzer bir dini ayini kutlamamaktadırlar (Lescot, 2014: 63).

Ezidilerde umumi oruç ve hususi oruç olmak üzere iki çeşit oruç bulunmaktadır. Umumi oruca Ezidi orucu da denilir. Bu oruç Eylül'ün üçüncü ve beşinci günleri arasında tutulmaktadır. Hususi oruç ise sadece din adamları tarafından yirmi gün Aralık, yirmi günde Temmuz aylarında tutulmaktadır. Oruç, sabahleyin güneşin sarılığının görülmesiyle başlar ve akşam gün battıktan sonra sona erer. Gün boyu yemek içmek yasaktır. Ancak herhangi bir oruçluya bir şey ikram edilirse geri çevrilmez, yenir veya içilir (Abca, 2006: 21-22). Ezidilerin bir araya gelmesine vesile olduğu ve Laliş'teki kutsal mekânların ziyaretine olanak sunduğu için "Hac" ziyareti oldukça önemsenmektedir. Eylül ayının son haftası içinde (23-30 Eylül) Laleş'e gerçekleştirilecek hac ziyaretine her Ezidi ömründe en az bir kez gitmek zorundadır. Hacca giden Ezidiler kutsal vadiye girer girmez ayakkabılarını çıkarır ve hac bölümünde yalınayak gezilir. Hac Kaniya Sipi⁷'den

---

⁷ Şeyh Adi mezarının ötesinde bulunan bu pınar o kadar kutsaldır ki Geleneksel Ezidiler buraya yabancıların girmesine karşı çıkaktadırlar, Çocuklar burada Vaftiz edilmektedir ve tüm hacılar buraya hürmet göstermektedir. (Kreyenbroek, 2014: 90)

başlar, bu çeşmede dualar eşliğinde kutsandıktan sonra, Şeyh Adi’yin sandukasının bulunduğu “Sırlar Mekânına” gidilir.

Ezidilikte takvimlere göre sabit ve değişken bayramlar bulunmaktadır; en önemli bayram olan Çarşema Sor, tüm Ezidiler tarafından titizlikle kutlanmaya devam edilmektedir miladi takvime göre 13 Nisandan sonraki ilk çarşamba günü kutlanır. Seré salé (yeni yıl) olarak da adlandırılan Çarşema Sor Ezidiler tarafından yıl başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu bayram Meleké Tawusun onuruna kutlanır, Ezidi anlatımlarına göre Melek Tawus bugünde gelip, geçen yılı değerlendirir ve yeni yıla dair bir divan toplantısı düzenler. Çarşema Sor’dan bir gün önce kurbanlar kesilir ve bayram sabahı din adamları tarafından kutsanır, kurban için seçilen hayvanlar çeşitlik gösterse de Laliş’te beyaz bir boğa kesilir, ölümler anılır, gün içerisinde kadınlar mezarlıkları ziyaret edip üzerine yiyecek bırakırlar. Kutsal Nisan ayı boyunca düğünler yapılmaz, toprak işlenmez, 13 Nisandan sonra gelen Çarşamba günü ise ateş yakılmaz ve kan akıtılmaz. Ezidilere göre Çarşema sor dünyanın yaratıldığı ve Meleké Tawusun suya maya çaldığı gün olarak kabul edilmektedir (Suvari, 2013: 53-54). Diğer bayramlar ise Çılleyan Havinan (Yazın kırk günü) din adamlarının 10 Haziranda, tuttukları üç günlük oruçtan sonra kutlanır. Cumai Bayramı, 23-30 Eylül Hac zamanında kutlanır, Xıdır İlyas, Şubat ayının ilk gününe denk gelmektedir. Leylet el Qedr/Şeva Berat (Kadir Gecesi); İslam’daki kadir gecesi ismi verilirken, Ezidiler de bu geceyi kutsal müzikleri dinleyerek geçirirler. Şeyh Xal Şemsan (Ramazan Bayramı) Müslümanların kutladıkları ramazan bayramından iki gün önce kutlanır. Kurban Ziyafeti, müslümanların kurban bayramından iki gün önce kutlanır. Genellikle din adamları bayramdan birkaç gün önce Şeyh Adi’yin mezarına giderler. Her Ezidi çeşitli ritüellere katılmak zorundadır. Bunlar: saç kesimi; (sadece erkek çocuklarını ilgilendirir) çocuk doğduktan sonra bir yaşına kadar, Şeyh veya Pir tarafından kakhülünden bir tutam saç kesilmesi suretiyle yapılır, bu çocuğun Ezidi olduğunu simgeler. Vaftiz töreni (Mor kırın) yalnızca Laliş’teki Kaniya Sipi Vaftizhanesinde gerçekleştirilir. Töreni sadece bir Şeyh ya da Pir çocuğun ailesinin huzurunda gerçekleştirir, erkek çocuklar vaftizlerinden yirmi gün sonra sünnet edilirler. Çocuğun anne ve babası bu ritüel için de çocuğa bir kirve seçerler. Çoğu zaman kirve Müslüman toplumuyla ilişkileri güçlendirmek için Müslümanlar arasından seçilir. Her Ezidi’nin biri Şeyh diğeri de Pir olmak üzere iki Ahret kardeşi olmalıdır (Yalkut, 2014: 55).

Ezidiler erken yaşta ve genellikle kendi içlerinde endogami evlilik yapmaktadırlar. Bu evliliklerde çapraz ve paralel kuzenler arasındaki evlilikler, özellikle tercih edilmektedir. Müslüman- hristiyan

komşularından farklı olarak yenge veya baldızla evlenme ensest tabusuna girmektedir (Çelik, 2011: 166). Evliliklerde “hakların aktarılması” şeklinde algılanan başlık parası uygulaması da vardır. Çeyizin yapılması, süt hakkı, bekâretin korunması, baba hakkı, gelinin masrafları gibi nedenlerle gelinin babasına verilen bu paraya “Naht” ya da “Kalam” adı verilmektedir (Özcan, 2013: 155).

Ezidilerde dört ana unsur olan toprak, hava, ateş ve suyun saflığı, toprağa suya ve ateşe tükürmeyi önleyen bir dizi tabuyla korunur. Ateşin suyla değil yalnızca toprakla söndürülmesine izin verilir. Su saygıyla içilir ve gargara yapılması yasaktır. Laleş’te kısıtlamaların fazla olduğu özellikle göze çarpmaktadır. Örneğin; ağaç kesmek, vadiye çöp atmak, hacıların vadide ayakkabı giymesi hoş karşılanmaz. Ezidi olmayanlarla temasın kişiyi kirleteceği düşünülür. Bir camiye girmek veya müslümanların aletlerini kullanmak yasaktır (Şengül, 2015: 164).

Ezidilerde biri öldüğünde ise şeyh ve pir ölen kişinin evine giderler. Ölüyü özenle yıkar ve ağzına şeyh Adi’yin tapınağından getirilen topraktan biraz koyarlar ve ölüyü bir buçuk metre derinliğindeki çukura başı batıya, yüzü ise doğuya gelecek şekilde yerleştirip gömerler. Mezarlıktan ayrılmadan önce yolcuların yemesi için mezarın kenarına biraz ekmek ve incir bırakılır (Lescot, 2014: 148).

Ezidilerde kast sistemi bulunmaktadır; fakat bu kast sistemi Hindistan’da var olan katı bir sistem değildir. Ait olunan grup kişinin ebeveynlerinden alınır ve bu statüyü değiştirmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Kast sisteminin en tepesinde dini ve seküler lider olarak adlandırılan yönetici sınıf olan Mir gelmektedir. İkinci olarak Şeyhler gelmektedir, Şeyhlerin başında da Baba Şeyh adı verilen bir lider bulunmaktadır (Suvari, 2013: 61).

2. Ezidilerin 73.Fermanı ve Zorunlu Göç

İnsanlık tarihiyle birlikte başlayan göç, belirli bir zaman içinde bir bölgeden başka bir bölgeye yapılan coğrafi nitelikli yer değiştirme hareketidir. Göçün birçok farklı nedeni bulunmakla birlikte savaşlar, iklim krizleri, politik ve dini nedenler, eğitim, sanayileşme gibi faktörler göçlerin en önemli nedenleridir (İçduygu-Ünalın, 1998: 38; Akan-Arslan, 2008: 4). Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tanımlamasına göre göç: “Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek

veya bir devlet içinde yer değiştirmesi. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dahildir.” (Perruchoud-Redpath 2011, 35). Göçler yapılış şekillerine göre iç göç ve dış göç, isteğe ve zorunluluğa göre gönüllü göç ve zorunlu göç, bireysel veya toplumsal bakımından bireysel göç kitlesel göç, yasal olup olmamasına göre ise legal ve illegal göçler şeklinde sınıflandırılmaktadır. Gönüllü yapılan göçlerin büyük bir çoğunluğu ekonomik nedenlerle (daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak gibi) yapılırken zorunlu göçler de savaş ve şiddet olayları gibi yıkıcı olaylardan kaçmak daha doğrusu hayatta kalmak için yapılmaktadır (Yılmaz- Ertürk, 2017: 201; Demir, 2008: 221).

Göçlerin neden ve sonuçlarını açıklayan birçok kuram ve yaklaşım geliştirilmiştir. Bu kuramlardan birisi de zorunlu göçleri açıklayan William Petersen’in itme-çekme modeli çerçevesinde 1958 yılında yapmış olduğu Göçün Genel Tipolojisi “A General Typology of Migration” adlı çalışmadır. Petersen göç kuramını farklı kategorilerde açıklamıştır. Bu göç kategoriler: 1) İlkel (primitive) göç tipi: Bu göç tipi ekolojik itme sonucunda meydana gelmektedir. 2) Serbest (free) göç: Bu göç tipinde göç eden kişilerin iradesi belirleyici bir unsurdur. 3) Zoraki (forced) göç ve yönlendirilmiş göç: ilkel göç tipinde insanların göç etmesine neden olan faktörler ekolojik nedenler iken, bu göç tipinde devletten veya bu fonksiyona sahip sosyal bir kurum tarafından oluşan bir baskı bulunmaktadır. Zorlanmış göçlerde insanların göç etme kararları üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. 4) Kitlesel (mass) göç: teknolojinin gelişmesine paralel olarak ulaşımın kolaylaşması sonucu gerçekleşen göçler şeklindedir (Petersen, 1958: 259-265). Petersen’in geliştirdiği bu kuram hem göç olgusunun sebeplerini hem de dünyadaki seyrini ve günümüzdeki birçok göç olgusunun öneminin daha iyi kavranmasını sağlamıştır (Akyıldız, 2016: 149).

Yüzyılın en kaotik döneminin yaşandığı Ortadoğu coğrafyasında oluşan istikrarsızlık ve iç savaşlar neticesinde devletler birer birer yıkılmış ve oluşan otorite boşluğuyla birlikte birçok fundamental örgüt türemiştir. Oluşan otorite boşlukları ve istikrarsızlık sonucu, bu örgütler hakim oldukları bölgelerde bir çok etnik ve dini temizlik yapmışlardır. Fundamental örgütlerin baskısı ve açık hedefi konumunda olan Ezidiler de bu şiddet ve katliamlardan en fazla etkilenen toplum olmuş ve zorunlu göçe sürekli maruz kalmıştır. Petersen’in göç kuramı bağlamında değerlendirildiğinde

kitlesel ve zoraki göç tipolojisi Ezidilerin tarih boyunca kimliklerinden dolayı uğradıkları zorunlu göçü kuramsal olarak açıklamaktadır.

Ezidilerin sahip oldukları sözlü gelenekte anlatılagelen rivayetlerde, Ezidiler tarih boyunca uğradıkları her soykırıma bir ferman numarası vermektedirler. Ferman numarası vermelerinin nedeni fermanın hükümdarın resmi ve yazılı emri olması ve katliamın sorumlularına işaret edilmesidir (Baysal, 2016: 41). Ezidilerin son yaşadıkları katliam silsilesinin ilki 14 Ağustos 2007’de gerçekleşmiştir. İki Ezidi köyünde meydana gelen dört bomba yüklü kamyonun eşzamanlı olarak patlatılmasıyla 500’e yakın insan hayatını kaybetmiş, 1500’den fazla kişi de yaralanmıştır. Bu olay neticesinde bölgede bulunan insan hakları gözlemcileri bölgede yeterli önlemlerin alınmaması durumunda, azınlık toplumları için bunun bir felaketle sonuçlanabileceği uyarısında bulunmuşlardır (Kobek, 2010: 44-46).

Aradan geçen yedi yıl süresince bulundukları bölgedeki terör saldırılarını her geçen gün daha fazla hisseden Ezidiler, 3 Ağustos 2014’te DAEŞ⁸’in Sincar bölgesine saldırması ile yaşadıkları bölgeleri terk ederek başta Türkiye olmak üzere zorunlu göçe maruz kalmışlardır. Birleşmiş Milletler verilerine göre, DAEŞ’in Musul’un Sincar (Şengal) şehrini işgal etmesi üzerine 6 Temmuz-10 Eylül 2014 tarihleri arasında 8.493 kişi ölmüş ve toplam 200 bin Ezidi evlerini terk etmek zorunda kalmıştır (UN Report, 2014: 10-11).

Çatışmalardan hemen sonra Ezidiler ilk olarak Suriye sınırına doğru yönelmiş; fakat buradaki yollara erişim sağlayamadıkları için yaya olarak Şengal dağına kaçmış, günlerce aç ve susuz bir şekilde kurtarılmayı beklemişlerdir. Sığındıkları Şengal dağında yaşam mücadelesi veren Ezidilere Irak güvenlik güçleri tarafından helikopterlerle gıda yardımı ulaştırılmıştır. Bu olay üzerine Birleşmiş Milletler (BM), DAEŞ’in Irak’ta Ezidilere yönelik olarak soykırım ve savaş suçu işlemiş olabileceğini vurgulayarak BM Güvenlik Konseyi’ne DAEŞ saldırılarını Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne taşıması çağrısında bulunmuştur (bik.gov.tr: 2015).

---

⁸Irak ve Şam İslam Devleti (*Devlet’ul İslamiyye fi’l Irak ve’s Şam*), kısaca DAEŞ/İŞİD olarak isimlendirilen yapının tarihçesi, İslam dünyasında Sovyet işgaline verilen bir cevap olarak tezahür eden “cihad” anlayışına dayanmaktadır. Teorisi Abdullah Azzam tarafından oluşturulan ve organizasyonel anlamda Usame Bin Ladin tarafından küresel bir boyut kazandırılan “cihad” anlayışı, ABD’nin Irak’ı işgal etmesinin ardından buraya kanalize olmuştur. 2003 yılındaki ABD ve Koalisyon güçlerinin işgalinin ardından başlayan Sünni direniş, Ebu Mus’ab ez-Zerkavi liderliğinde El-Kaide unsurlarının direnişin bir parçası haline gelmesine neden olmuş ve ardından DAEŞ/İŞİD’ı var eden sürecin yaşanmasını beraberinde getirmiştir (Acun, 2014: 1).

Yüzyılın insanlık dramının yaşandığı bölgede DAESH'in Sincar'a düzenlediği saldırıda yüzlerce Ezidi vurularak ya da canlı canlı gömülerek öldürülmüştür (dw.com/tr: 2015). İngiliz gazetesi Daily Telegraph 'nin bildirdiği verilere göre, DAESH bu saldırıdan sonra esir aldığı 3.000 Ezidi kadını köle pazarlarında Cariye olarak satmıştır (bbc.com: 2015). Ezidiler yaşanan bu olayları tarihte yaşadıkları 73. Ferman veya soykırım olarak görmektedirler.

Birleşmiş Milletler (BM) 2021 yılında yapmış olduğu açıklamada DAESH'in Irak'ta Ezidilere karşı işlediği suçların "soykırım" teşkil ettiğini açıklamıştır (<https://twitter.com/UN/status>). Tanıklıklar, toplu mezarlardan alınan adli kanıtlar ve DAESH'e ait hard disklerden elde edilen verilerle "dağ" kadar kanıt topladıklarını belirten BM heyeti başkanı Karim Khan BM Güvenlik Konseyine sunduğu 6. raporunda DAESH'in Irak'ın Sincar bölgesinde Ezidilere karşı "soykırım" işlendiğine dair "net" ve "tatmin edici" kanıtlara ulaşıldığını belirtmiştir (<https://tr.euronews.com/>).

3. 73.Ferman ve Türkiye'deki Yansımaları

Ezidiler 73. Ferman olarak tanımladıkları 3 Ağustos 2014 tarihinden itibaren Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Türkiye 2011 yılı sonrası Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar sonucu Suriye üzerinden gelen sığınmacılara uyguladığı "Açık Kapı Politikası"nı benzer şekilde Irak'tan gelen Ezidilere de uygulamıştır. DAESH saldırılarından kaçan çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu 20.603 Ezidi Türkiye'ye sığınmıştır (GABB Rapor, 2014).

Türkiye'ye zorunlu göç eden 1.200 Ezidi aile ilk etapta Mardin Nusaybin ilçesi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi bünyesindeki fidanlık kamp alanı ve Batman'a bağlı Uğurca köyü olmak üzere üç farklı bölgeye yerleştirilmiştir. Diyarbakır Belediyesi'ne kayyım atanmasından sonra Aralık 2016'da fidanlık kampı kapatılmıştır. Burada yaşayan Ezidiler Mardin Midyat ilçesindeki Suriyeli sığınmacıların kaldığı geçici barınma merkezine yerleştirilmişlerdir. Ağustos 2018 tarihinde Midyat geçici barınma merkezinin kapatılmasıyla burada yaşayan Ezidiler Midyat'ta yaşamayı tercih etmişlerdir (Stl Rapor, 2022: 4). Ezidilerin ilk etapta Türkiye'nin güneydoğu illerine gelmelerinin nedenleri, Ezidilerin göç ettikleri Irak bölgesinin sınırına yakın olması, bölgede Kürt nüfusunun fazla olması ve Kürtçe konuşulması, bölgedeki yerel yönetimlerin ve STK'ların bu konuya ilgili olması şeklinde sıralanabilir.

Türkiye'nin yabancılara ilişkin ulusal mevzuatı olan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nu (YUKK), bireysel veya kitlesel olarak acil ve sığınma bulmak amacıyla sınırlara gelen yabancılara geçici koruma sağlayabilmektedir. Nitekim 6458 sayılı YUKK 91. maddesi *Geçici Koruma* (6458 Sayılı YUKK, md: 91):

“ (1) Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir. ”

6458 sayılı YUKK'un bu maddesine istinaden 22.10.2014 tarihli 6883 sayılı *Geçici Koruma Yönetmeliği* çıkarılmıştır. Çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği geçici 1. maddesinde yer alan (6883 Sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği, Geçici 1. md):

“28/04.2011 tarihinden itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti'nde meydana gelen olaylar sebebiyle geçici koruma amacıyla Suriye Arap Cumhuriyeti'nden kitlesel veya bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşları ile vatansızlar ve mülteciler, uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş olsalar dahi geçici koruma altına alınırlar. Geçici Korumanın uygulandığı süre içinde, bireysel uluslararası başvuruları işleme konulmaz.”

Hükmü gereği 28.04.2011 tarihinden itibaren Türkiye'ye göç eden Suriyelilere Geçici Koruma sağlanmıştır. Suriyeli sığınmacılara sağlanan geçici koruma statüsü Irak üzerinden kitlesel olarak Türkiye'ye göç eden Ezidilere sağlanmamıştır. Bu kapsamda Ezidiler, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ile ulusal mevzuatı gereği statü problemi ile karşılaşmışlardır. Türkiye'ye kitlesel olarak göç eden Ezidiler için İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ilk etapta 21.08.2014 tarih ve 2014/23 sayılı bir genelge yayımlamıştır. Yayımlanan bu genelgeyle birlikte Ezidilerin parmak izi ve biyometrik verilerinin alınması sonrası Suriyeli sığınmacılara da verilen ve “98” ile başlayan “yabancı tanıtım kartı” verilmiştir (amnesty.org.tr: 26.02.2015). 18 Mayıs 2015 tarihine kadar kayıt altına alınan Ezidilere düzenlenen bu yabancı tanıtım kartları, Türkiye'de kalış hakkı sağlamış 14 Ocak 2015 tarihinden itibaren de sağlık hizmetlerinden faydalanma hakkı vermiştir (Çorabatır-Alagöz,2015: 11) .

Geçici koruma kapsamına alınmayan Ezidilere Türkiye'nin taraf olduğu *1951 Mültecilerin Hukuki Statüsü'ne İlişkin Cenevre Sözleşmesi*'ne “coğrafi çekince” şerhinden dolayı mültecilik statüsü de verilememiştir. Nitekim Mültecilik statüsünün verilmesini engelleyen Cenevre Sözleşmesi'nin 1/A-2. maddesine göre mülteci şöyle tanımlanmaktadır (1951 Cenevre Sözleşmesi, md: 1):

“1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek isteyen şahsa uygulanacaktır.”

Sözleşmenin ilk halinde 1/B (a) maddesinde “1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar” ifadesinden ya “1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da meydana gelen olaylar” anlamında anlaşılabileceği belirtilmiştir. Bu Sözleşmeye 1967 yılında yapılan ek protokol ile coğrafi sınırlama olan Avrupa şartı her ne kadar kaldırılmış olsa da Türkiye bu coğrafi çekinceyi sözleşmeye şerh düşerek kaldırmamıştır.

Cenevre Sözleşmesine benzer şekilde Türkiye’nin yabancılara ilişkin ulusal mevzuatı olan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nu (YUKK) 61. maddesi de mülteciliği ayrıntılı bir şekilde tanımlamaktadır. Cenevre sözleşmesinin mültecilik tanımlaması fazla bir değişiklik yapılmadan 6458 sayılı kanun 61. maddesi ile şöyle düzenlenmiştir (6458 Sayılı YUKK, md:61):

“(1) Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir”

Türkiye, Cenevre sözleşmesinde yer alan Avrupa’da meydana gelen olaylar şeklinde coğrafi çekinceyi aynı şekilde 6458 sayılı YUKK’da koruduğundan mültecilik statüsü işletilememiştir.

Mültecilik statüsü için uluslararası koruma süreci başlamayan ve geçici korumaya alınmayan, sağlık ve eğitim hizmetlerinden faydalanamayan Irak’lı Ezidiler için İçişleri Bakanlığı tarafından 12.02.2015 tarihinde “Irak Uyruklu Yabancılarla İlgili Yapılacak İş ve İşlemler” başlıklı yeni bir genelge yayımlanmıştır. Ezidilerin geçici koruma altında olmadıklarının vurgulandığı genelgeye göre Ezidilere yönelik üç farklı işlemin yapılabileceği öngörülmüştür. Bunlar (amnesty.org.tr (26.02.2015): 1) Ülkesine gönüllü olarak geri dönmek isteyenlere gerekli kolaylık sağlanması, 2) Ülkesine geri dönemeyenlere 6458 sayılı YUKK’da düzenlenen “İnsani İkamet İzni” verilmesi, 3) 6458 sayılı kanunda düzenlenen uluslararası koruma başvurusu “Şartlı Mülteci” yapmak isteyenlerin başvurularının alınması şeklindedir.

Bu bağlamda Ezidilere 6458 sayılı YUKK 30/1-d, 46. ve 47. maddeleri çerçevesinde “İnsani İkamet İzni” ne başvurma imkânı tanınmıştır. İnsani ikamet iznini düzenleyen 6458 sayılı YUKK 46. maddesi şöyle düzenlenmiştir (6458 Sayılı YUKK, md: 46):

“1) Aşağıda belirtilen hâllerde, diğer ikamet izinlerinin verilmesindeki şartlar aranmadan, Bakanlıkça belirlenen sürelerle sınırlı olmak kaydıyla ve Genel Müdürlüğün onayı alınarak valiliklerce insani ikamet izni verilebilir ve bu izinler uzatılabilir:

- a) Çocuğun yüksek yararı söz konusu olduğunda
- b) Haklarında sınır dışı etme veya Türkiye’ye giriş yasağı kararı alındığı hâlde, yabancıların Türkiye’den çıkışları yaptırılmadığında ya da Türkiye’den ayrılmaları makul veya mümkün görülmediğinde
- c) 55 inci madde uyarınca yabancı hakkında sınır dışı etme kararı alınmadığında
- ç) 53 üncü, 72 nci ve 77 nci maddelere göre yapılan işlemlere karşı yargı yoluna başvurulduğunda
- d) Başvuru sahibinin ilk iltica ülkesi veya güvenli üçüncü ülkeye geri gönderilmesi işlemlerinin devamı süresince
- e) Acil nedenlerden dolayı veya ülke menfaatlerinin korunması ile kamu düzeni ve kamu güvenliği açısından Türkiye’ye girişine ve Türkiye’de kalmasına izin verilmesi gereken yabancıların, ikamet izni verilmesine engel teşkil eden durumları sebebiyle diğer ikamet izinlerinden birini alma imkânı bulunmadığında
- f) Olağanüstü durumlarda
- (2) İnsani ikamet izni alan yabancılar, iznin veriliş tarihinden itibaren en geç yirmi iş günü içinde adres kayıt sistemine kayıt yaptırmak zorundadır.”

Ezidilerin başta Avrupa ülkeleri olmak üzere kendi ülkelerine de gitmek istemeleri, Irak’taki mevcut durumun belirsizliğini koruması ve mevzuatta yer alan süre engelleri nedeniyle Ezidiler 6458 sayılı YUKK’da yer alan diğer bir uluslararası koruma türü olan “Şartlı Mülteci” statüsüne yönlendirilmişlerdir. Türkiye her ne kadar coğrafi çekincesini devam ettirse de Avrupa dışından göç eden kişilere de statü tanımlama yapabilmektedir. Bu bağlamda 6458 sayılı YUKK’da *Şartlı Mülteci* statüsü düzenlenmiştir. Türkiye’nin taraf olduğu Cenevre sözleşmesi ve 6458 sayılı YUKK’da yer alan coğrafi çekince nedeniyle mültecilik statüsü verilemeyen Avrupa dışından gelen kişiler için şartlı mülteci statüsü işletilmektedir. YUKK’da yer alan düzenleme şöyle yapılmıştır (6458 Sayılı YUKK, md: 62):

“Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı

ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına izin verilir”

Bu madde ile mültecilik statüsü için aranan Avrupa’dan gelme şartı esnetilmiştir. Bu kapsamda Ezidilere üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar uluslararası koruma başvuruları alınarak YUKK 62. maddesine istinaden şartlı mülteci statüsü verilmiştir. Ağustos 2014 tarihinde Türkiye’ye gelen ve kamplara yerleştirilen Ezidiler, kamp alanlarının kapatılması sonrası Mardin Midyat ilçesindeki kamp alanına sevk edilmiştir. Ezidiler 2018 yılında Midyat kampının da kapatılmasıyla Midyat ilçesinde yaşamaya devam etmişlerdir. Türkiye’deki Iraklı Ezidi nüfusunun büyük bir çoğunluğunun üçüncü ülkelere yerleşmeleri veya şartlı mültecilik kapsamında yerleştirilmeleri, kendi ülkelerine gönüllü olarak geri dönmeleri neticesinde sayıları büyük oranda azalmıştır.

Sonuç

Kimliklerinden dolayı tarihsel süreç içinde en fazla ötekileştirilen toplumlardan biri olan Ezidilerin kökeni ve inançları ile ilgili çok farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerin büyük bir çoğunluğu Ezidilerin dinsel yaşamına dair ötekileştirici ve dışlayıcı bir mahiyettedir. Senkretik inanç pratikleri dolayısıyla çoğu kez “şeytana tapanlar” veya “hurafe inançlara” sahip “kafir” bir toplum olarak yaftalanan Ezidiler, günümüzde dünyanın birçok bölgesinde sayıları azalmasına rağmen kültürlerini devam ettirmektedirler. Etimolojik olarak “beni yaratan” anlamına gelen “Ezdam” kelimesine dayanan Ezidiler, her şeyden önce tek bir tanrıya inanmaktadırlar. İyilik ile kötülük arasındaki düalizm ve semavi dinlerde yer alan yaratılış açıklamalarına karşı farklı bakış açılarının olması Ezidileri hemen her dönem açık bir hedef konumuna getirmiş ve başka toplumlar tarafından “öteki” olarak görülmelerine neden olmuştur. Dinsel kimliklerinden dolayı ötekileştirilen Ezidiler tarihsel süreç içinde uğradıkları her saldırı ve soykırıma bir ferman numarası vermekte bununla da bir toplumsal hafıza oluşturmaktadırlar. Ötekileştirmenin son yansıması olarak Ağustos 2014 tarihinde DAESH/İŞİD tarafından saldırı ve soykırıma uğrayan Ezidiler, yaşanan bu olayları tarihlerinde yaşadıkları 73. Ferman olarak tanımlamışlardır. 73. Ferman sonrası birçok Ezidi başta Türkiye olmak üzere zorunlu olarak göç etmek zorunda

kalmıştır. Türkiye'nin uyguladığı açık kapı politikasıyla birlikte Ezidiler kitlesel olarak sınırlardan geçerek Türkiye'ye sığınmıştır. Türkiye'nin gerek taraf olduğu uluslararası sözleşmeler gerekse ulusal mevzuatı gereği Türkiye'ye geldikleri ilk dönemler statü sorunları yaşayan Ezidilere Türkiye'nin Cenevre sözleşmesindeki coğrafi çekincesinden dolayı mültecilik statüsü verilememiştir. İlk etapta insani ikamet verilen Ezidiler için daha sonraki süreçte uluslararası korumanın bir türü olan şartlı mültecilik statüsü verilmiş ve üçüncü ülkelere yerleştirilme süreçleri başlatılmıştır.

Dini kimliklerinden dolayı hemen her dönemde saldırıya ve soykırıma uğrayan Ezidiler yaşadıkları kötü deneyimlere rağmen dünyada azınlıkta kalmış diğer toplumlar gibi kültürlerini devam ettirmektedirler.

Kaynakça

- Abca, Y. (2006). Yezidilik ve Osmanlı Döneminde Ezidiler (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Acun, C. (2014). Neo El-Kaide: Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), İstanbul, Seta Perspektif.
- Adsay, F. (2011). Kültürel Sınırların Edilgen Taşıyıcıları, Kadınlar: Viranşehir Yezidileri Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, Dicle Üniversitesi.
- Akyıldız, İ.E. (2016). Göç Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi, B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 35, Sayı:2, s:127-176.
- Aydın, F. (2011). Ortadoğu Ülkelerinin Dinsel Yapısı, Ortadoğu Yıllığı, Sakarya Üniversitesi.
- Baysal, N. (2016), Ezidiler: 73. Ferman Katliamı ve Kurtuluş, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Cemilpaşa, E. (2018). Muhtasar Kürdistan Tarihi, "İzady, Kürtler, 252-253" İstanbul, Avesta Yayınları.
- Çelik, Ş. (2011). Yezidilerin Yaşam Pratikleri ve Kimlik Algısı, Mukaddime, Sayı 4.
- Çorabatır, M.-Alagöz, B. (2015). Ezidi Mülteciler Raporu ve Bulgaristan Sınırına Yığılma Nedenleri, İstanbul, İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi- IGAM.

- Çorabatır, M.-Alagöz, B. (2015). Şırnak, Siirt, Batman ve Diyarbakır'da Yaşayan Ezidi Mülteciler Raporu ve Bulgaristan Sınırına Yığılma Nedenleri, İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi (İGAM), Sivil Düşün AB Programı.
- Deliceoğlu, S. (2006). Kuzey Irak'taki Etnik ve Dini Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Sosyal Araştırmaları Enstitüsü.
- Doru, M.N. (2011). Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumları, Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- European Parliament, (2014). At a Glance, European Parliamentary Research Service.
- Giddens, A. (2013). Sosyoloji, İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- Guest, J.S. (2012). Yezidilerin Tarihi, Meleke Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde, İstanbul, Avesta Yayınları.
- Hayata Destek (STL), (2022). Türkiye'ye Yeni Gelen Ezidilerin Kayıt Sorunu, Koruma İzleme Raporu.
- Işık, Z. (2008). Yezidilik Teolojisi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Izady, M. R. (2004). Kürtler (Bir El Kitabı), İstanbul, Doz Yayıncılık.
- Karpat, K.H.(2013). İslam'ın Siyasallaşması, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin yeniden yapılandırılması, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Kobek, J. (2010). The Vanis Yezid, NYU, Newyork, Spring: 42.
- Kreyenbroek, P.G.(2014). Ezidilik: Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lescot, R. (2014). Yezidiler; Din Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri, İstanbul, Avesta Yayınları.
- Özcan, U.-Dalyan, M. G. (2013). XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları, Milli Folklor, Yıl 25, Sayı 98.
- Perruchoud, R.-Redpath, J. (2011). Uluslararası Göç Terimleri Sözlüğü, Uluslararası Göç Örgütü (IOM).
- Suvari, Ç.C. (2013). Ezidiler: Etnodinsel Bir İnanç Olarak Ezidilik, Ankara, Ütopya Yayınları

Şengül, A.B. (2015). Ezidiler: Bir Toplumun, kültürün ve Dinin Tarihi, İstanbul, Alfa Basım Yayın.

Tori, (1999). Kürt Kültür Tarihi, İstanbul, Berfin Yayınları.

Ulutürk, M. (2013). Etno-Dinsel Bir Toplum Olan Ezidilerin Batman ve Çevresindeki Son Yerleşim Yerleri ve Nüfusları Üzerine, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Ankara.

Yalkut, S.B. (2013). Melek Tavus'un Halkı Ezidiler, İstanbul, Metis Yayınları.

04.04.2013 Tarihli 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu.

22.10.2014 Tarihli 6883 Sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği.

İnternet Kaynakları

<http://tr.euronews.com/2014/08/12/yezidilerin-bitmeyen-cilesi> (erişim tarihi: 10.02.2024).

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141013_isid_cariye (erişim tarihi: 14.01.2024).

<http://www.bik.gov.tr/-daes-in-yezidilere-saldirilari-soykirim-sayilabilir-haberi-85781/> (erişim tarihi:15.01.2024).

<http://www.milliyet.com.tr/-yeni-bir-ezidilik-dogacak-/pazar/haber-detay/28.09.2014/1946948/default.htm> (erişim tarihi: 16.02.2024).

https://twitter.com/UN/status/1391967802249125891?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etw eetembed%7Ctwterm%5E1391967802249125891%7Ctwgr%5E817e7aa2b8fae3f46123e48caa9c3eb86acd40a7%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Ftr.euronews.com%2F2021%2F05%2F11%2Fbm-isid-ad-na-irak-ta-ezidilere-kars-soyk-r-m-sucu-isleyen-bin-444-kisi-tespit-edildi (erişim tarihi: 12.01.2024).

<https://www.hrw.org/news/2016/06/21/un-panel-reports-isis-crimes-yezidis> (erişim tarihi: 10.02.2024).

<https://www.amnesty.org.tr/icerik/icisleri-bakanliginin-yeni-genelgesi-iraktan-gelen-multecilerin-haklara-erisimini-kolaylastirabilir> (erişim tarihi: 13.02.2024).

<https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2017/08/03/soykirimin-yildonumunde-ezidiler-neden-gonderiliyor> (erişim tarihi: 22.02.2024).